

חולי השבירה (בקעים וצניחת איברים) בראי ספרות השו"ת

- ראשי פרקים: ב. בקעים - רקע רפואי - היבטים הלכתיים-רפואיים 1. בנשים - פגיעה ביחסי אישות 2. בגברים - כריתת אשכים כחלק מטיפול בבקע - סימן בהיתר עגונה? 3. טיפולים וחומרי מרפא ג. 'חולי השבירה' - צניחת איברים 1. רקע רפואי 2. צניחת רחם וראיית דם בבדיקות טהרה 3. דין דימום במסולקת דמים עם צניחת רחם 4. התקן נרתיקי תומך רחם צנוח, לענין חציצה ד. סיכום - בקעים - צניחת איברים א. מבוא

מאמר זה דן בבעיות ההלכתיות שהועלו בספרות ההלכה היהודית של המאות האחרונות בזיקה לבקעים (Hernia) וצניחת איברים. בקעים למיניהם נזכרים בספרות הפסיקה במספר הוראות, כגון 'חולי השברון', 'חולי השבירה' או 'שבר', ובלשון פוסקי אירופה: 'פארפאהל' או 'גיברעכט' (ר' להלן). באופן כללי, יש לציין, ששורש ש.ב.ר. ונגזרותיו הקשורים לתחלואי הגוף מופיעים במקורות היהודיים לדורותיהם בארבע הוראות עיקריות: א. במקרא נזכר שורש ש.ב.ר. בהוראה של פגיעה גרמית באחד מאברי הגוף, כגון, שברים בעצמות [1]; ב. בהוראה של בעיה נפשית או דיכאון (כגון 'שברון לב') [2]; ג. כינוי לבקעים; ד. צניחת איברים שונים - ירידה חלקית או מלאה של איבר (כגון החלחולת או הרחם) ממקומו הטבעי [3].

ב. בקעים (Hernia)

רקע רפואי

'בקע' הוא בליטה של רקמה רכה המזדקרת דרך פירצה בדופן פנימית לעיתים דרך שריר ולעיתים בין שני שרירים [4]. הבקעת רקמות רכות שמתחת לשריר מתרחשת כאשר השריר מתרופף כתוצאה מאימוץ יתר או מחמת חולשה מולדת, ואז נוצרת בדופן שלו נקודת תורפה. הבקעת הרקמות יוצרת בליטה מעין שק הקרוי 'בקע'.

בקעים עלולים להופיע בחלקים רבים של הגוף, אך שכיחותם גדולה ביותר בדופן חלל הבטן. דופן זו עשויה יריעות פנימיות ושרירים שטוחים הסוגרים על איברי הבטן: הקיבה, המעיין, הכבד, הכליות ואיברי הרבייה.

בין סוגי הבקע הנפוצים הם: בקע סמוך לטבור - מעליו או מתחתיו, בקע הסמוך לשורש הירך בשיפולי הבטן או בקע במפשעה. בקעים במפשעה שכיחים יחסית והם פוקדים כ אחד מכל 60 בני אדם. בקע נדיר יותר הוא בקע ברום הבטן (אפיגסטרי) [5].

הטיפול בבקע הוא על ידי ניתוח בו דוחפים את הרקמה הבולטת בחזרה למקומה, ולאחר מכן מותחים את היריעות או את השרירים הרפויים ותופרים אותם [6].

היבטים הלכתיים-רפואיים

מקורות השו"ת דנים בבעיות הלכתיות שונות, שיש להן זיקה ישירה ועקיפה לבקעים אצל גברים ונשים גם יחד. כפי שנראה להלן, אצל גברים נידונה בעיקר הבעיה של פגיעה אפשרית באשכים כתוצאה מניתוח בקע (בשיטות הרפואה שרווחו בעבר). יש לשער כי מקרים אלה מתייחסים לבקע הסמוך לירך או בקע במפשעה הסמוכים לאזור האשכים. אצל נשים לעומת זאת, הבעיה העיקרית היא הסכנה הכרוכה ביחסי אישות.

1. בקעים אצל נשים

החכם ההונגרי, ר' יהודה אסד דן במקרה של אישה הסובלת מבקע דו-צדדי שיש חשש לחייה אם תכנס להריון ותלד, וזאת משום הלחץ או ההתאמצות בעת הלידה. כאמור, ראשיתו של הבקע בנקודות תורפה בשרירים והיציאה החוצה של האיבר נגרמת כתוצאה ממאמץ המעלה את הלחץ התוך בטני. המקרה שעלה על שולחנו של הרב אסד עוסק, כנראה, בבקע ישיר בשני צידי המפשעה, הנגרם כתוצאה מדחיקה הצידה של שרירים חלשים על ידי איברי הבטן[7]. שאלתו של הבעל הייתה האם על רקע רפואי זה מותר לו לקיים עם אישתו יחסי אישות שלא כדרכה:

בדבר הזוג שכבר קיימו מצות פו"ר [פריה ורביה] והוכחה האשה בחולי שבר משני עבריה ר"ל ורופאים מומחים החליטום כי אם תלד עוד היא בס"נ [בסכנת נפשות] ונפשו בשאלתו אם בעלה מותר לשמש עמה שלכ"ד [שלא כדרכה] כדי שלא תתעבר או ישב עיגון ולא יעבור עון חמור שעונשו מפורש בתוה"ק א"ד מעלתו[8].

בראשית הדברים, דן ר' יהודה אסד בגדרי האיסור של ביאה שלא כדרכה[9], ובעדיפותו או חסרונו של אפשרויות השונות שבהן יכול הבעל לקיים עם אישתו יחסי אישות ללא חשש סכנה, כגון שימוש במוך[10], כוס עיקרין[11], התהפכות לאחר ביאה או קיום יחסי אישות בדרך הרגילה "ומן השמים ירחמו"[12].

המהר"י אסד סבור שבמקרה הנידון אין לסמוך על נס משום שאם האישה תלד, ויש לכך סיכויים די גבוהים, אזי חייה כרוכים בסכנה ממשית. אולם יש מקום להקל לשמש שלא כדרכה משום שהבעל כבר קיים מצוות פריה ורבייה, וכל הבעיה היא מצד חיוב "לערב על תנח ידיך" (שאינו חל על האישה)[13], ומצד זה יש מקום להקל במקום סכנה, אולם רק באקראי ובלא הוצאת זרע[14].

ברם, יש מהפוסקים שקבעו אחרת מהמהר"י אסד והתירו לשמש שלא כדרכה כשהאישה חולה ויש סכנה בדבר, אולם בתנאי שלאחר הבראתה יחזרו לשמש בדרך הרגילה[15].

2. בקעים אצל גברים

כריתת אשכי הגבר כחלק מטיפול בבקע

המהרש"ל (לובלין, מאה 16) דן באדם "שיש לו שבר או חולי האבן והוכרחו הרופאים לכרות הביצים (=אשכים)"[16]. השאלה שהובאה לפניו הייתה האם כריתת האשכים על ידי הרופאים נחשבת לפגיעה בידי שמים, שאז הוא כשר לבוא בקהל, או לפגיעה בידי אדם הפוסלת אותו[17].

המהרש"ל מחלק בין שני מצבים: א. מצב שהטיפול מחייב את כריתת האשכים; ב. מצב שבו פעולת הכריתה היא עקיפה בטיפול. במקרה הנידון, הבעיה הרפואית אינה באשכים עצמם, אלא בבקע או חולי אבן[18]. במצב זה, האדם פסול לבוא בקהל משום שפעולת הכריתה אינה נחשבת בידי שמים, שהרי אין צורך בהכרח לכרותם. אולם אם היה הכרח לכרות את האשכים "משום חולי של הביצים עצמם", המחלה נחשבת כחולי בידי שמים וכשר[19].

תשובה נוספת באותו עניין הובאה מאוחר יותר בכתבי ה'חתם סופר' (מאה 19), המסביר ביתר פירוט את אופן הטיפול בבקע ואת הפגיעה האפשרית באשכים כתוצאה מטיפול זה:

"מי שאין לו שום מכה וחולי בביעיו אלא מחמת חולי שבירה רגילי הרופאי' לחתום ביעא א' לפנות מקום בכיס לבני מעיים או מחמת חולי אבן שבקנה השתן וכמ"ש ר"ת שבמרדכי וזיהירו הרופאי' לחתוך של שמאל ולא של ימין דאלו נולד חולי בביצה איך אפשר להזהיר הרופאי' הלא אותו שנולד בו חולי צריך להסירו אע"כ לא מיירי מחולי דהוא לא איכפת לן כלל דהוא בידי שמים וכאשר יבואר לקמן אי"ה אך מיירי שאין חולי בביעים וניטלו מפני חולי השביר'

או האבן. וקצת מזה ראיתי פ"א בתשוב' מהו' שמשון חסיד בעל תוספ' חדשים שבקונטרס אגרת בקורת וכו' תוס' שזהו חומרא גדולה לחלק בין ימין לשמאל ר"ל דגם זה מעשי' בכל יום שמולדי' אעפ"י שניטל הימין וכן ראיתי אני כבר פעמיים[20]."

כלומר, כדי לטפל בבקע, הרופאים בתקופתו של ר' משה סופר נאלצו לחתוך את אחד האשכים, וזאת כדי להגיע לאזור הבקע בתוך הגוף, וכך היה מקובל גם במקרה של אבנים בדרכי השתן (ר' לעיל). במקרה שהבעיה הרפואית היא באשכים עצמם אזי יש לטפל באשך הפגוע, אולם במקרה של בקע שהסרת האשך היא לצורך הטיפול בבקע, יש להעדיף את הפגיעה באשך השמאלי ולא את הימני. אולם הוא מציין, שיש הסבורים שאין לחלק בין האשכים, וגם פגיעה באשך הימני אינה פוגעת בכושר ההולדה.

האם בקע אצל הגבר נחשב סימן בהיתר עגונה?

כמה מקורות שו"ת דנים בשאלה העקרונית האם סימנים חיצוניים של בקעים אצל גברים (בליטות במקומות שונים בגוף) נחשבים לסימנים מובהקים, במקרה שמתו וצריך לזהותם לשם התרת נשותיהם לנישואים[21]. ר' יוסף שאול נתנזון (לבוב מאה 19) מחבר ה'שואל ומשיב' סבור, שאדם שהיה בעל בקע וגם זקנו היה מגולח (במציאות ימיו רבים מהיהודים היו בעלי זקן, אולם היו שכיחים גם אנשים מגולחי זקן) שני סימנים אלה נחשבים לסימנים 'בינוניים' (כלומר לא מובהקים) משום שקיים החשש שמא מדובר באדם אחר[22].

גם ה'נודע ביהודה' העלה את האפשרות ש"חולי השבר נקרא סימן", אולם גם הוא סבור שזהו "סימן אמצעי", כלומר סימן שאינו מובהק[23].

3. טיפולים וחומרי מרפא

להלן נציג שתי שאלות-תשובות העוסקות בכשרותן של שתי תרופות, ששימשו לריפוי בקעים בימי-הביניים והעת החדשה. המשותף לשתייהן היא העובדה שמקורן הוא בבעלי חיים שאינם כשרים לפי ההלכה היהודית.

בשו"ת פני אהרון (יורה דעה, סימן ב) לר' אהרון אמריליו נזכר טיפול רפואי בבקע שכלל שימוש בתרופה שהכילה ביצי צב:

מי שיש לו חולי השברון זה כמה שנים... בא אליו איש נוכרי וא"ל שלא ימצא רפואה למכתו זולת בסממנים שיתן אליו אך צריך להיות הרפואה הזאת לערב בתוך הסם ביצי חיה טמאה הנקרא' [את] בלע"ז טארטוגה... (=צב)[24].

בראשית הדברים טען ר' אהרון אמריליו, שלכאורה נראה, שאין להתיר את השימוש הרפואי בביצי הצב, משום שרפואה זו אינה רפואה הפועלת על פי דרך הטבע ושיטות הרפואה המקובלות, אלא בדרך של סגולה. לאחר דיון בשאלת היתר השימוש ברפואות סגוליות הנוגדות את עקרונות ההלכה התיר ר' אהרון את הרפואה אם כי במגבלות אחדות[25].

ר' עבדללה סומך מבגדד דן בכשרותן של ביצי 'כלב מים':

מנהג פשוט בעיר בגדאד יע"א דמי שיש לו חולי השברון שותה גנ"ד כך שמו בערבי והוא בצים של כלב המים ורפואתו ידועה[26].

החומר הרפואי הנידון הופק בדרך כלל מאשכי הבונה (Castor fiber) - יונק מכרסם החי בצפון אמריקה ובצפון האזור הפליארקטי (העולם הישן). לפי דעה אחרת אין אלו אשכים, אלא גוש פרש המצטבר על ערלת איבר המין של הזכר[27]. משום היותו מוצר יבוא יקר השתמשו בארצות המזרח גם באשכי הלוטרה (Lutra lutra)

הנפוצה באזורים אלה [28]. הלטרנה נפוצה גם בעירק, ארץ מגוריו של הרב סומך, וככל הנראה הוא התכוון אליה. ה'זבחי צדק' מוסר שמדובר ברפואה מקובלת ושהמנהג הפשוט היה להשתמש בה לצורך הטיפול בבקע.

יש מקום להניח, שמקור הטיפול בביצי צבים או באשכי בונה (הקרויים גם ביצים) היא באמונה שחומרים אלה יכולים לרפא בקעים באזור המפשעה הקרובים לאשכי הגבר.

ג. 'חולי השבירה' - צניחת איברים

1. רקע רפואי

בספרות הרבנית נידונו ההשלכות של מספר מצבים של צניחת איברים על ההלכה. המצב הבולט שבהם הוא צניחת הרחם או הלבדן של האישה [29]. הרחם, הלבדן ושאר איברי הבטן התחתונה מוחזקים במקומם על ידי שרירים ורצועות בבסיס הבטן - שרירי תחתית האגן. כאשר נחלשים שרירים ורצועות אלה, יש סיכוי לצניחת הרחם או הלבדן. החלשה זו של השרירים באה, בדרך כלל, בעקבות לידה וסיכוייה גוברים ככל שהאישה מזדקנת, ואכן כמה ממקורות השו"ת עוסקים בנשים 'זקנות' שצנח רחמן.

הסיבה לצניחת לבדן היא על פי רוב רחם שצנח ולוחץ על הלבדן למעלה. יש גם שהרחם יורד עד כדי כך שהוא בולט מתוך הלבדן ומצב זה קרוי צניחה מוחלטת [30].

מספר לא מבוטל של דיונים הלכתיים עוסקים בכמה בעיות של טהרה הנגרמות, לפי תיאורי השואלים, כתוצאה מירידת דם דרך איברי הרבייה הנשיים, כתוצאה מנפילת הרחם או הלבדן או כתוצאה מהתקן לדני שנועד לתמוך ברחם (לפי מקורות אחדים גם במקרה של נפילת "בני מעיים").

הבעיות הרפואיות שהועלו בקשר לכך הן: ירידה תמידית של דם שאינה מאפשרת כלל הטהרות; ירידת דם בעת בדיקות הטהרה עצמם ('הפסק טהרה' ו'שבעה נקיים'), וכן התקנים שמעוררים שאלות לגבי חציצה בטבילה.

2. צניחת רחם וראיית דם בבדיקות טהרה

ר' יחזקאל לנדא ('נודע ביהודה', מאה 18) דן במקרה של צניחת רחם של אישה, הגורם לה לראות דם בכל פעם שהיא בודקת עצמה לטהרה. באופן עקרוני, הוא התנגד לדעת הפוסקים הסבורים שדימום הנגרם כתוצאה מירידת הרחם אינו דם נידה. פוסקים אלה הסתמכו על התירו של רבנו שמשון מקוצי [31] במקרה של אישה שנעקר מקורה (רחמה) ונעקרו ממנו חתיכות בשר ונפלו לבית החיצון (ללבדן) שלה. ר' שמשון התיר את הדבר על בסיס הסברה, שככל הנראה, מקור הדם בחתיכות עצמן, ואף אם מצאה דם לחוד ולא עם החתיכות יש לתלות שהדם לא יצא מהמקור לבדו אלא הוא היה בלוע בחתיכות, ובהיותו בנרתיק "נסחט" מהחתיכה ויצא החוצה [32].

לטענת ה'נודע ביהודה' ירידת הדם היא על רקע המחזור החודשי, וזאת משום שבמחלת השבירה (כך לפי הבנתו) ישנה ירידה של בני המעיים, ולאיברים פנימיים אלה אין כל קשר לרחם:

ומעתה נדבר בחולי השבירה. שאם הוא ממין השבירה שהבני מעיים יורדים למטה מחמת שנקרע הפריסה וזה שכיח גם באנשים, לא ידעתי שום סברא שיצא דם משבירה זו. ואם הונח שאפשר שיצא דם אין מקום לדם הזה לבוא לחללו של הפרוזדור שירידת הבני מעיים באופן זה הם בצדדים חוץ לפרוזדור וצדדי דופני הפרוזדור מפסיקים ביניהם.

ה'נודע ביהודה' מוסיף שאין לתלות דם זה במכה או לטעון שאין זה דם ממש משום צבעו החלש, וזאת מפני שדם

אדום מתקבל רק כאשר הרחם עומד במקומו, אולם במקרה שלפנינו שהרחם יורד לנרתיק שהוא מקום דחוק (בין הירכיים), הדם יוצא מהמקור קודם זמנו ואז לא נגמר 'בשולו' של הדם ומראהו בהיר, אבל הוא דם נדה מן המקור.

ה'חתם סופר' דן במקרה דומה של הפרעה בבדיקות טהרה. מתיאור הבעיה בתוכן השאלה עולה, שאצל האישה הנידונה גרם הבקע להפרשות תמידיות בצבעים ירוק ולבן, שהם צבעים טהורים, אולם לאחר זמן ניתן להבחין בתוך הכתמים בצבע אדום שהוא צבע טמא. בעייתה של האישה היא אי אפשרותה לספור שבעה נקיים משום שהדבר חוזר על עצמו באופן קבוע:

שאלה באשה שיש לה חולי השבירה שקורין (פארפאהל) ותמיד היא מרגשת זב ממנה מראות ירקות ולבנות ולאחר שעה נמצאי[ם] בתוכו טיפין אדומים ג"כ וא"א להאשה הזאת למנות ז' ימים נקיים בשום אופן כי לעולם תראה מראות כאלה ולאחר שעה המצא ימצא בתוכן טיפין אדומים[33].

בניגוד ל'נודע ביהודה' שהחמיר במקרה זה, הציע ה'חתם סופר' מספר סברות להקל, וזאת משום שלדעתו אין מדובר כאן בדמים אסורים:

1. יציאת הדם אינה משום הוסת אלא "מחמת משמוש ודחיקת הצדדים בהמקור ועורקי' שכולו דם הוא". כלומר, דם זה שמקורו למעשה במכה באיברי האישה הפנימיים אינו דם שדרכה לראות, אלא שהפגיעה גוררת אחריה יציאת דם.

2. לדעתו, אין מדובר בדם היוצא בהרגשה (אלא אם כן האישה מרגישה בכך בודאות), אלא "זיבת דבר לח" - כלומר, הפרשה. מכאן שזהו ספק דרבנן, וכיון שהמראות הם טהורים בשעת מציאה, אלא שהם משתנים בשלב מאוחר יותר ונמצא בהם טיפות דם, הרי שיש להקל בדבר.

בסיכום ההלכה מגיע ר' משה סופר למסקנות הבאות, אולם היתר סופי הוא מסייג בחוות דעת נוספת של מורה הוראה:

א. ההיתר ניתן רק למקרה שתופעות הלוואי הנזכרות מתרחשות במקרה שהרחם נפל ולא במקרה שהן קורות גם שהרחם למעלה.

ב. כאמור, אין הדבר מותר במקרה של הרגשה שאז האישה טמאה, אלא אם ההרגשה היא של זיבת דבר לח.

ג. בכל פעם שתרגיש האישה דבר לח תקנח עצמה ולא תבדוק עצמה כלל כדי שלא להיכנס לספק מראות טמאים. זאת ועוד, היא תעיין בכתם רק בשעה שהכתם לח, ואז תשליך אותו, ולא תמתין עד שיתייבש ותמצא טיפות דם.

ד. גם את העד של בדיקות שחרית וערבית בז' ימי הנקיים היא תבדוק בלחותו ולא כשיתייבש. גם אם בדקה עצמה ומצאה מראות דומים ועיינה בהם לאחר שהתייבשו והפכו לדם היא טהורה כאשר הרחם חרג ממקומו.

ה. שלושת הבדיקות הראשונות שאחר ראיית דם הוסת, היינו הבדיקה של הפסק טהרה ושל שחרית וערבית שלמחרתן צריכות להיות נקיות לחלוטין, ולכן תעיין בעד לאחר התייבשותו, והוא צריך להיות נקי מכל טיפת דם, וזאת שמא לא פסק דם נידתה.

ו. יש לאישה נאמנות גם בחולי זה, ואין מצבה הרפואי מפקיע אותה מחזקת נאמנות, על סמך הכלל של "וספרה לה - לעצמה"[34].

מקרה אחר נזכר אצל ר' שלום שבדרון (המהרש"ם, מאה 19) שנשאל על אישה המנסה להיטהר לבעלה כחצי שנה, אולם כתוצאה מחולי השבירה ('גיברעכט') אין הדבר מתאפשר. כרקע לבעיה השואל גם מתאר את התדרדרות היחסים בין בני הזוג כתוצאה ממצב זה; הבעל מגרש את האישה מן הבית והאישה שרויה בצער רב. וזה תוכן השאלה:

וע"ד שאלתו באשה א' שזה כחצי שנה א"י ליטהר ע"י שנולד לה חולי השבירה ר"ל (הנקרא גיברעכט) והאשה יש לה וסת בכל חודש, אבל לפי שיורד בכל פעם למטה כמין חלחלת, ובו נקב שיורד משם טיפין דם וליחה מעורב, לפעמים אדום כדם ולפעמים אינו אדום ממש, ומלחלח תמיד הכתונת כשיורד המעי לפרוזדור, עד שנראה בחוץ. וכשחזור הבליטה לפניו, אם בודקת אח"כ בעד היא טהורה ע"פ רוב. ולפעמים גם העד מלוכלך, וא"א לה להיות ז"נ לגמרי, מבלי שירד הבליטה לחוץ וילכלך הכתונת, או שירדו טיפין של דם כפי הנ"ל. והבעל מגרשה מביתו והאשה בצער גדול, ובוכה על עיגונה, עכת"ד השאלה.

מתוכן השאלה עולות העובדות הבאות:

א. לאישה יש וסת בכל חודש, ולא פסקו דמיה.

ב. האישה סובלת ממצב חמור של צניחת אברי הרבייה - צניחת רחם מוחלטת או מצניחת לדן (ר' לעיל), כך שיוצא מגופה 'כמין חלחלת' ובו נקב הזב תערובת דם וליחה, פעמים אדום כדם ופעמים בצבע בהיר יותר. ירידת הדם מתרחשת רק כאשר הרחם או הלדן יוצאים מחוץ לגוף, אולם, עם חזרתם פנימה הבדיקה בעד יוצאת בדרך כלל תקינה. ברם, לפעמים העד מלוכלך, כתוצאה מיציאת הרחם או הלדן והכתמת הכתונת, או ירידת דם מטה[35].

המהרש"ם קובע שבמקרה זה יש להקפיד על הפסק טהרה ובדיקת יום ראשון של ז' נקיים, ואז יש להקל, גם אם האישה תמצא דם תוך ג' הימים הראשונים. אמנם, יש מהאחרונים שהחמירו תוך שלושה ימים גם במכה, אולם זה במקרה שאפשר להיזהר. ברם, במכה שבתוך המקור שאי אפשר להיזהר אפשר להקל גם בתוך ג' ימים.

אולם המהרש"ם מסתפק שבמקרה הנידון, שהנקב בחלק היוצא מלמטה זב טיפות דם וליחה, יש לחשוש שמא הוא בגוף המקור והדם - דם אסור. לכן, הוא אינו מכריע וממליץ לחקור טוב את המצב הרפואי של האישה אצל שני רופאים בקיאים, זה שלא בפני זה, על כל פרטי העניין ומקור הדם.

3. דין דימום במסולקת דמים עם צניחת רחם

ה'נודע ביהודה' התייחס גם לצניחת רחם של אישה מבוגרת (בת שישים), שלמעשה פסקה לראות דמים, אולם בעקבות צניחת הרחם הותקן בגופה טבעת תמיכה משעווה. אישה זו מתקשה לפעמים בעשיית הצרכים והדבר גורם לתזוזת הטבעת ממקומה והחלק הצונח יורד לאזור הלדן ואז היא סובלת מדימום. דם יורד גם כאשר הטבעת מצויה בחלק העליון של הרחם - דבר המלווה בכאב גדול - וגם במקרה זה נשאלת השאלה האם יש לחשוש לדם אסור[36].

ה'נודע ביהודה' מציין שהחמתו בנידון זה בתשובה אחרת[37] היתה במקרה של אישה צעירה שאין להתיר לה להיטהר לבעלה ללא ז' נקיים על סמך דימוי הבעיה של צניחת רחם למכה. אולם זקנה שפסק וסתה יש להקל בבדיקות אם ידוע שיש לה מכה אף שאינה יודעת אם מוציאה דם.

ה'אבני נזר' (סוכצ'וב מאות 19-20) דן באישה שפסק וסתה, אולם משום צניחת מעיים הותקנה לה טבעת כדי להחזיקם, ופעמים שהיא צריכה להוציאה, ואז היא מוצאת בה דם. השאלה היא האם זהו דם טמא או שמא יש לתלות זאת בחיכוך של הטבעת עצמה: בדבר אשה שחדל לה אורח כנשים ופסקה מלראות איזה שנים ויש לה חולי שבר בבני מעיים ומוכרחת להכניס

בתוכה עגולה להחזיק הבני מעיים ופעמים כשתוציא העגולה היא מלוכלכת ושאלה לרופא עכו"ם בווארשא ואמר שאין זה מהרחם ממקום שהדם יוצא רק מחמת חיכוך של בני מעיים על העגולה ובסוף דבריו כתב שלא נודע אם השבר מהרחם או מבני מעיים. ולדידי הי' פלא שאם מבני מעיים מה ענין להכניס טבעת באותו מקום. ובודאי הוא ממקור שמכניס טבעת ופי המקור בתוכה. ושלחתי אחר רופא יהודי ואמר ג"כ כן כמ"ש בפשטות. ובענין הדם אמר שיוכל להיות שהוא מחמת חיכוך. היינו אם מונח זמן ארוך. כי צריך להוציא בכל שבוע לכל הפחות שתי פעמים ולרחוץ את הטבעת היטב ולעשות שפריצאווניע באותו מקום. או שהטבעת קשה. ושאלתי אם אפשר שיהי' דם נדה מאחר שהטבעת למעלה מפי המקור איך יתלכלך בדם נדה שלמטה. ואמר שמ"מ אפשר מאחר שסמוך מאוד לפי המקור. וזכורני כי נשאל בענין כזה בטבעת שבאותו מקום אם אפשר שיתלכלך מדם נדה. מרופא יהודי בבענדין ואמר שאם רואה והיא עומדת אי אפשר שיתלכלך. אך אם היא שוכבת או יושבת יוכל להתלכלך" [38].

לפי תיאור הבעיה, האישה התייעצה עם רופא נוכרי, וזה טען שהדם הנמצא על ההתקן אינו דם שמקורו ברחם, משום שאין כל קשר בין האיברים הפנימיים שבחלל הבטן לבין הרחם, וככל הנראה, מקור הדם בחיכוך של המעיים עם הטבעת.

לטענת ה'אבני נזר' אין מתקינים טבעת במעיים, אלא זוהי טבעת שהוכנסה לבית הרחם, וכך טען גם רופא יהודי, שעמו הוא התייעץ. אותו רופא הציע שהדם ניגר כתוצאה מטבעת העשויה מחומר קשה או משום החיכוך בעת ההוצאה וההכנסה של הטבעת לשם ניקוייה. אולם ה'אבני נזר' הסתפק אם אכן יש נקודת מגע בין הטבעת המצויה בחלק העליון של בית הרחם לבין המקום שבו יוצא הדם.

לטעמו יש מקום להקל בנידון דידן. וזאת משום הסברה, שאם אצל נשים הרואות מחמת תשמיש אנו תולים את הדם בדם בתולים אף שלא ידוע אם יש דם, כך באישה זקנה שפסקה לראות כמה שנים יש לתלות במכה, אף אם לא ידוע בבירור שיש מכה, ואף שאפשר שכבר היא נרפאה.

לענין כתמים, סבור ה'אבני נזר', אם מוצאת דם בטבעת שלוש פעמים רצופות, הרי הוחזק שיש שם מכה. אך אם פעמים הטבעת מתלכלכת ופעמים לא ומצאה כתם ולא ידוע אם זה משום הטבעת אזי אין חזקה לאיסור. זאת ועוד, גם בכתם יש להקל אם ידוע שיש לה מכה רק שלא ידוע אם היא מוציאה דם. אבל במקרה שלפנינו, שפעמים יש מכה ופעמים לא, לכאורה, יש לדמותו לספק עברה בשוק של טבחים ספק לא עברה שלא תולים את הכתם בדם הבהמות הנשחטות, ולכן בנידון שלנו תהיה אסורה מספק. אולם בסתם גם לכתמים אין לחשוש משום שבחלוק שאינו בדוק לא חוששים.

ר' יהודה אסד נשאל באופן דומה על אישה בת 73 שפסק וסתה כבר 15 שנים ומזה שנה היא סובלת מחולי השבירה (פארפאלל) ושמקורה יצא למטה חוץ למקומו. בהסתמך על הפוסקים שלפניו ובניהם ה'נודע ביהודה', המקל בזקנה שפסקה לראות דמים (בסי' נ"ה), קבע ר' אסד שאין לחשוש לדם נידה [39].

4. התקן נרתיקי תומך רחם צנוח, לענין חציצה

ה'נודע ביהודה' דן בהיבט נוסף – האם הטבעת המחזיקה את הרחם הצונחת נחשבת לחציצה בטבילה. במקרה זה הוא סבור, שאם הטבעת מצויה עמוק בתוך בית הרחם עד מקום שאין השמש מגיע בשעת תשמיש, אין זה בית הסתרים שמים צריכים לבוא בו, אלא מקום בלוע שאין ראוי לביאת מים, ולכן אינו חוצץ בשעת טבילה [40].

ה'חתם סופר' בשתיים מתשובותיו דן בשאלה העקרונית, האם יש להסיר את ההתקן בעת בדיקת ז' נקיים ובטבילה מצד חשש חציצה, במיוחד לאור העובדה, שהדבר גורם לאישה כאבים וגם עלול לסכנה.

אודות אשה שיש לה חולי (פארפאהל) ונעשה לה טבעת של שעוה בעומק בית רחמה ולא תוכל להסירה עוד בשום אופן ואומרת שמסתכנת אם תסירה לשעה קלה א"כ מה תעשה בבדיקת הנקיים ובטבילת מצוה [41].

ה'חתם סופר' סבור שאם הטבעת מצויה בעומק עד מקום הרחם זהו נחשב למקום בלוע, והוא לא צריך ביאת מים. ואף אם מסופקים בכך, כיון שזהו מקרה של סכנה וקשה להסיר את ההתקן, יש להחשיב את הטבעת ל"מיעוט שלא מקפידים עליו" שאינו נחשב לחוצץ בטבילה.

ד. סיכום

'חולי השבירה' בספרות ההלכה מתייחס לשתי בעיות רפואיות בקעים (Hernia) וצניחת איברים. כל אחד מתחלואים אלה נידון לגבי בעיות הלכתיות שונות הכרוכות בו:

בקעים:

א. במקרה של בקע אצל אישה שתסתכן אם תתעבר קבע ר"י אסד שיש מקום להקל לשמש שלא כדרכה, כאשר הבעל כבר קיים מצוות פריה ורבייה, אולם רק באקראי ובלא הוצאת זרע. יש מהפוסקים שהתירו לשמש שלא כדרכה כשהאישה חולה ויש סכנה בדבר, אולם בתנאי שלאחר הבראתה יחזרו לשמש בדרך הרגילה.

ב. במקרים של בקעים אצל גברים היה חשש של כריתת אשכי הגבר כחלק מטיפול בבקע בשיטות הניתוח הקדומות. המהרש"ל קבע שבמקרה שהבעיה הרפואית אינה באשכים עצמם, אלא בבקע או חולי אבן האדם פסול לבוא משום שפעולת הכריתה אינה נחשבת בידי שמים, שהרי אין צורך בהכרח לכרותם. אולם אם היה הכרח לכרות את האשכים משום חולי באשכים עצמם, החולה נחשב כפצוע דכא בידי שמים וכשר.

ג. יש הסבורים שבקעים אצל גברים (בליטות במקומות שונים בגוף) נחשבים לסימנים שאינם מובהקים, במקרה של צורך בהיתר עגונות.

ד. מלבד התערבות כירורגית, כלל הטיפול בבעלי בקע שימוש בתרופות שמקורם בביצי צבים או אשכים של בונה שאינם כשרים. ר' עבדללה סומך כתב שמותר להשתמש בביצי בונה.

צניחת איברים:

א. במקרה של צניחת רחם הגורמת למציאת דם בעת בדיקות טהרה של אישה, סבור ה'נודע ביהודה', שיש לחשוש שהדם הניגר הוא דם נידה ולא כתוצאה מהחולי. אולם במקרה דומה הציע ה'חתם סופר' כמה נימוקים להיתר.

ב. ה'נודע ביהודה' סבור כי אשה מבוגרת שלמעשה פסקה לראות דמים, והיא סובלת מצניחת רחם וירידת דם, יש לתלות את הדם במכה ולא בוסת. אולם אין להקל במקרה של צעירה שלא פסק דמה. כך פסקו פוסקים נוספים.

ג. לגבי טבעת המחזיקה רחם צונחת, סבורים ה'נודע ביהודה' ו'החתם סופר' שהיא אינה מהווה חציצה בטבילה, כאשר הטבעת מצויה עמוק בתוך בית הרחם עד מקום שאין השמש מגיע בשעת תשיש. מקום זה אינו בית הסתרים שמים צריכים לבוא בו, אלא מקום בלוע שאין ראוי לביאת מים, ולכן הוא אינו חוצץ בטבילה.

- [1]. ראה למשל: "או איש אשר יהיה בו שבר רגל או שבר יד" (ויקרא כא, יט); "שבר תחת שבר עין תחת עין שן תחת שן כאשר יתן מום באדם כן יתן בו" (ויקרא כד, כ); "שבר זרוע רשע ורע תדרוש רשעו בל תמצא" (תהלים י, טו).
- [2]. ראה למשל: פירוש הרד"ק למיכה ז, ג; שו"ת רבי עזריאל ח"א, יו"ד, סימן רלג; שו"ת אורח משפט, חו"מ, סימן ה.
- [3]. אפשר שהשימוש באותו כינוי לבקעים וצניחת איברים נובע מהדמיון שבין התרופפות הרקמות התומכות המקיפות את האיברים בצניחה לבין הבקעת הרקמות דרך נקודת התורפה במקרה של בקע.
- [4]. על סוגי הבקעים בגוף האדם, ראה ט' סמית, המדריך לבריאות המשפחה, הוצאת עם עובד ומשרד הבטחון, תל אביב 1999, עמ' 537-539 [להלן; סמית]. רקע לטיפול בבעיה רפואית זו ראה למשל: ש' כץ, הטיפול הכירורגי בבקע מפשעתי (inguinal hernia), עדכון בפדיאטריה, 18 (תשנ"ו), עמ' 8-14.
- [5]. סמית, שם.
- [6]. שם, עמ' 537.
- [7]. רקע לכך ראה סמית, עמ' 538.
- [8]. שו"ת יהודה יעלה, ח"א, יו"ד, סימן רכב. לפסקו של מהר"י אסד יש השלכה לנידון זה גם במקרים אחרים של מניעת הריון כתוצאה מהריון מסוכן לאישה. על כך ראה שו"ת ציץ אליעזר, ח"ט, סימן נ"א, קונטרס רפואה במשפחה, פ"ב, פסקה א.
- [9]. סיכום הדעות בעניין זה ראה בהרחבה, א' שטינברג, אנציקלופדיה רפואית-הלכתית, ד, ירושלים תשנ"ד, עמ' 50-54.
- [10]. ראה למשל: יבמות יב ע"ב; כתובות לט ע"א.
- [11]. שיקוי זה נזכר בבבלי (שבת קי ע"א). לפי התלמוד הוא הוכן מצמחים (כגון כורכום, *Curcuma longa*) ומינרלים (כגון אלום Alum). תרופה זו שימשה לשם ריפוי מחלת הצהבת ('ירקונא'), אולם מאידך גרמה לעקרות.
- [12]. על שיטות מניעת ההריון בתקופות הקדומות ראה: D. Feldman, *Marital Relations, Birth Control and Abortion in Jewish Law*, 1974, pp. 236-238; נ' קאס, הרופא העברי, 34 (1961), חוברת א', עמ' 85 ואילך; שטינברג, שם, עמ' 86-94.
- [13]. הוכחה לכך הוא מוצא בסיפור ביבמות סה ע"ב על יהודית ביתו של ר' חייא שהיה לה צער לידה, והיא שאלה את אביה אם אישה מצווה על פריה ורבייה, ואביה אמר לה שלא ואז היא שתתה סמים מעקרים (יש לציין, שלאחר שנתגלה הדבר לאביה הוא לא מחה בה בתוקף, אולם ציין את צערו שהיא לא תלד עוד). מכאן הסיק מחבר היהודה יעלה, שכל שכן, שיש להתיר מניעת ההריון במקרה של סכנה.
- [14]. וכך פסקו להלכה המהר"ם שיק, חושן משפט, סימן נד ובשו"ת פרחי כהונה, סימן יב.
- [15]. שו"ת אגרות משה, חלק אבהע"ז, ח"א, סימן ס"ג, ענף ג'; שו"ת באר משה ח"ג, סימן קנג. אגב יצוין,

שהמקרה שלפנינו מתייחס למקרה שיחסי האישות כרוכים בסכנה. הפוסקים דנו במקרה נוסף שהאישה אינה יכולה לשמש כדרכה מפאת מחלה. מקורות לכך ראה שטינברג, שם, עמ' 53.

[16]. ים של שלמה, יבמות, פ"ח, סימן ט. הבעיה בכריתת האשכים היא החשש של פצוע דכא: "לא יבא פצוע דכא וכרות שפכה בקהל ה'" (דברים כג, ב). המחשה טובה לפגיעה באשכים בעקבות ניתוח להוצאת אבן ניתן למצוא בחיתוך עץ מספרו של פרצלסוס Opus Chyrgicum משנת 1565 (הובא אצל ר' מארגוטה תולדות הרפואה, ירושלים תשס"א, עמ' 82).

[17]. על פי יבמות עה ע"ב: "אמר רב יהודה אמר שמואל: פצוע דכא בידי שמים - כשר. אמר רבא: היינו דקרינן פצוע ולא קרינן הפצוע. במתניתא תנא: נאמר לא יבא פצוע, ונאמר לא יבא ממזר, מה להלן בידי אדם, אף כאן בידי אדם".

[18]. הכוונה כנראה להפרעה בדרכי השתן כתוצאה מהצטברות אבנים. האבנים יכולות להיווצר בחלקים שונים במערכת השתן, כגון בכליות, בשופכנים או בתחתית שלפוחית השתן בסמוך ליציאת השופכה (ראה סמית, עמ' 509-510). על בעיות בדרכי השתן בראי מקורות ההלכה ראה שטינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית, ירושלים תשנ"ג, ג, עמ' 227-243.

[19]. וראה עוד שו"ת יביע אומר ח"ז, אה"ע, סימן ה; שו"ת מנחת יצחק, ח"ב, סימן קכג.

[20]. שו"ת חתם סופר, ח"ג, אה"ע א, סימן יט.

[21]. על סימני המת לעניין עיגון ראה בסוגיה ביבמות קכ ע"א. וסיכומי ההלכות ברמב"ם, הלכות גירושין פרק יג ובשולחן ערוך, אבן העזר, סימן יז.

[22]. שו"ת שואל ומשיב, מהדורה א, ח"א, סימן שיב: ובלשונו: "והנה חולי השבר וגם הגילוח עכ"פ הוה סי' [מן] בינוני וא"כ שוב הוה כחשש שאלה דיחיד שימצא איש אחד שיהי' ג"כ חולי השבר ומגולח הזקן ואף שבעוה"ר שכח מגולחי זקן".

[23]. נודע ביהודה, מהדורה קמא, אה"ע, סימן מג: "נראה לי שמה שהיה חלק אחורים של הברוסטוך שלו חלק אחר מחלק של הפנים נחשב ג"כ סימן אמצעי וגם כתונת שלו היה מסומן בר"ת שמו ושם אשתו וגם היה לו שבר כל אלה סימנים אמצעיים ניהו ומצטרפי בהדי ט"ע של הבגדים כולם".

[24]. על זיהוי חומר רפואי זה ראה י' בן-נאה, "לחש בדוק ומנוסה - אמונות ופעולות מגיות בקרב יהודי האמפריה העו'תמאנית", פעמים, 58 (תשס"א), עמ' 98.

[25]. בספרי הקודש ניכרת התחבטות עקרונית לגבי השימוש בסגולות - ריפוי באמצעות חומרים, שאינם עומדים במבחן הרפואה הקונבנציונלית והאמפירית, ויש בהם משום עבירה על חוקי כשרות, הליכה בחוקות הגויים, מאגיה וכישוף. דיון ביחס ההלכה לריפוי באמצעות אמונות טפלות וסגולות ראה למשל: ע' יעקובוביץ, הרפואה והיהדות, ירושלים תשכ"ו, עמ' 48-68. על סגולות ריפוי מבעלי חיים, כגון נשיכת כלב נגוע בכלבת על ידי כבדו, ביצי חרגול וכו', שהובאו בספרות חז"ל, ראה מ' זמיר, "דעת הרמב"ם על רפואה באמצעות 'סגולות'", תחומין טו (תשנ"ה), עמ' 363-368. [וראה הרב יהודה שביב, רפואה סגולתית בשבת, אסיא עא-עב עמ' 75-78. — העורך.]

[26]. זבחי צדק, יורה דעה, ח"א, סימן פה, סעיף קלז.

[27]. א' לב, חומרי המרפא בא"י ובסוריה בימי הביניים - זיהויים ושימושיהם, חיבור לשם קבלת דוקטור

לפילוסופיה, רמת גן, תשנ"ט, עמ' 61-62. וראה עוד בהרחבה במאמרי: "ה'גנבא דסתר' בתשובת רב האי גאון: חומר רפואי עתיק-יומין" שיתפרסם בקרוב בכתב העת על אתר.

[28]. לב, שם.

[29]. על המונחים הנוגעים לאנטומיה של איברי המין של האישה בספרות היהודית, כגון 'חדר', 'עליה' וכו' ראה שטינברג, ו, ירושלים תשנ"ט, עמ' 165-168.

[30]. סמית, עמ' 596. ור' עוד: נ' רוז'נסקי, "מעתיקי הרחם והלדן וריפיון ריצפת האגן" - עדכון, הרפואה, 138 (2000), עמ' 1055-1060.

[31]. הובא ברא"ש (נידה, פ"ג, סימן ב) ובבית יוסף, יו"ד, סי' קפח: "וכן עשה מעשה רבינו שמשון באשה שנעקר מקור שלה וכמין חתיכות בשר היה נופל לה בבית החיצון וטיהר אותה לבעלה (דכיון) [כיון] שאין דרך נשים לראות כך".

[32]. שו"ת נודע ביהודה, מהדורה קמא, יו"ד, סימן נח. וראה עוד שם סימן ס"ד.

[33]. שו"ת חתם סופר, ח"ב, יו"ד, סימן קמה.

[34]. וראה תוספות גיטין ב ע"ב, ד"ה "עד אחד נאמן באיסורין".

[35]. שו"ת מהרש"ם, ח"א, סימן כה.

[36]. שו"ת נודע ביהודה, מהדורה תנינא, יו"ד, סימן קיד. ראה לעיל הערה 32.

[37]. שו"ת נודע ביהודה, מהדורה קמא, יו"ד, סימן נח. וראה עוד שם סימן ס"ד.

[38]. שו"ת אבני נזר, יו"ד, סימן רלו. והשווה לתשובתו בחו"מ, סימן קכב, ששם הוא מצהיר שהוא לא הורה בעניין הלכה למעשה, וגם הוא מזכיר את חששו של החתם סופר להכריע בדבר (ר' לעיל): "ובדין שבר בני מעיים כמדומה לי שהוא שהמקור ירד למטה והוא דין פארפאהל ומעולם לא הוריתי בזה. ובחת"ס כתב ג"כ שמונע א"ע [את עצמו] להורות בזה".

[39]. שו"ת יהודה יעלה חלק א - יו"ד סימן ריט ד"ה היום פניתי.

[40]. שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא-יו"ד סימן קלה.

[41]. שו"ת חתם סופר, ח"ב, יו"ד, סימן קצב. ובתשובה שלאחר מכן לעניין טבילה (סימן קצג): "אשה שיש לה חולה (פארפאהל) ועשו לה הרופאים טבעת כמפורסם והוא למעלה בבית הרחם באופן שבעלה אינו מרגיש בשעת תשמיש וציוו הרופאים שלא להסיר מגופה ופעמיים הסירה אותה בשעת טבילה וגרם לה מכאובים וצרות והי' סכנה בדבר ושאלה אם יש היתר לטבול עם הטבעת שבגופה".